

UDK 94(477.84) «1917/1920»

DOI 10.2518/2307-7778.19.01.11

Ірина СКАКАЛЬСЬКА

доктор історичних наук, професор кафедри української філології і суспільних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, вулиця Макова, 36, м. Кременець, 47003, Україна (IrunaS@ukr.net)

Iryna SKAKALSKA

PhD hab. (History), Professor Department of Ukrainian Philology and Public Disciplines, Kremenets Regional Academy named after. Taras Shevchenko, 36 Makova Street, Kremenets, postal code 47003, Ukraine (IrunaS@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8705-7971>

КРЕМЕНЕЧЧИНА У 1917–1920-Х РР.

Анотація. Мета роботи полягає в тому, щоб проаналізувати та узагальнити основні тенденції у соціально-політичному та культурно-освітньому розвитку Кременеччини у 1917–1920-х рр. **Методологія** дослідження спирається на регіоналістичні підходи до вивчення проблеми та ґрунтується на застосуванні ретроспективного та порівняльно-історичного методів. Важливим у роботі був метод збирання фактичних даних (нагромадження фактів) і метод їх компоновання (аналізу). Також застосовано спеціальні методи (порівняння, джерелознавчого аналізу), які допомагають схарактеризувати ситуацію на Кременеччині в контексті історії України у зазначений період. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше узагальнюються та аналізуються події складного часу зміни влади і нестабільності на Кременеччині 1917–1920-х рр. Висвітлено основні аспекти формування органів влади та їх діяльність в місті Кременець. **Висновки.** Авторка дійшла висновку, що широкий спектр досліджень з подій Української революції 1917–1921 рр. мало охоплює історію невеликих містечок. Ситуація в краї в період Української демократичної революції, військових дій та нестабільності була складною. Проаналізований етнічний склад населення свідчить про те, що переважали впливи в краї українців, євреїв та частково поляків. Висвітлено активізацію українців у відстоюванні своїх інтересів у процесі Української революції. Розкрито становлення місцевих органів влади та їх ролі у налагодженні соціально-економічного, культурно-освітнього життя Кременеччини. У результаті дослідження встановлено, що відкриття української гімназії та започаткування діяльності «Просвіти» в період революційних змін, в майбутньому дозволило зберегти ці інституції, які пропагували національні ідеї в період перебування під владою Польщі. Підкреслено, що приплив емігрантів з Наддніпрянщини, після поразки Української революції, значно пожевало національне життя на Кременеччині. Відмічено й те, що в боротьбі за українську державність певна кількість місцевих жителів займала вичікувальну позицію.

Ключові слова: Українська революція, Кременеччина, Польща, влада, місцеве самоврядування, державність, освіта, культура.

KREMENETS REGION IN 1917–1920

Summary. The objective of the research of the work is to analyze and generalize the main trends in the social, political, cultural and educational development of Kremenets region in the 1917–1920-ies. **The methodology** of the research is based on regionalistic approaches to studying the problem and is based on the use of retrospective and comparative historical methods. Important in the work was the method of collecting factual data (accumulation of facts) and the method of their layout (analysis). Also, special methods (comparisons, source analysis) were used to help characterize the Kremenets situation in the context of the history of Ukraine during the specified period. **The scientific novelty** consists in the fact that for the first time the events of the difficult time of change of power and instability in the Kremenetschyna of 1917–1920-th years are generalized and analyzed. The main aspects of the formation of the authorities and their activities in Kremenets city are highlighted. **Conclusions.** The author came to the conclusion that a wide range of studies on the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 contained little coverage of the history of small towns. The situation in the region during the Ukrainian Democratic Revolution, military actions and instability was difficult. The analyzed social composition of the population shows the influence of the Ukrainians, Jews and Poles on the political situation. The activation of Ukrainians in defending their interests in

the process of the Ukrainian Revolution is highlighted. The formation of local authorities and their role in establishing the social, economic, cultural and educational life of Kremenets region are revealed. As a result of the study, it was found that the opening of the Ukrainian gymnasium and the launch of the «Prosvita» activity during the period of revolutionary change, in the future, allowed to preserve these institutions that propagated national ideas during the period of Polish rule. It was emphasized that the influence of emigrants from the Dnieper, after the defeat of the Ukrainian Revolution, greatly revived national life in Kremenets region. It is also noted that in the struggle for Ukrainian statehood a certain number of local residents took a wait-and-see position.

Key words: Ukrainian Revolution, Kremenetschina, Poland, power, local government, statehood, education, culture.

Постановка проблеми. Місто Кременець повною мірою відчуло на собі наслідки, як Першої світової війни, так й Української революції. Воно потерпало від військових дій, політичної нестабільності, зміни влади, проте продовжувало жити своїм життям, малого провінційного містечка. Основні проблеми та виклики, які стояли перед населенням Кременця і його околиць становлять дослідницький інтерес в контексті подій історії України. Зрозуміло, що окремі з питань функціонування міста є актуальними і в наш час. До подій Української революції історики мають інтерес не лише в їх проявах у масштабах держави, але й на регіональному рівні. Увагу привертає діяльність місцевих органів влади, постаті посадовців та їх рішення на користь громади, а також рефлексії населення щодо зміни політичної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблема не була поза увагою дослідників. Окремі її аспекти вивчали місцеві краєзнавці Г. Чернихівський (Cherniakhivskiy, 2001), В. Савчук і С. Медведєв (Medvediev, 2014). Період Української революції на Волині висвітлено у низці публікацій О. Дем'янюка (Demianiuk, 2014) в монографії (Demianiuk, 2018), побіжно згадує Кременець зазначеного періоду у своїй публікації О. Комарницький (Komarnytskyi), джерелознавчі проблеми висвітлені у наукових публікаціях І. Скакальської (Skakalska, Semenets-Orlova, 2019), також є загальні історіографічні праці, наприклад, В. Шейко (Sheiko, 2019).

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати та узагальнити основні тенденції у соціально-політичному та культурно-освітньому розвитку Кременеччини у 1917–1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Кременець на початку ХХ ст. належав Волинській губернії, яка була в складі Російської імперії. Звісно, що всі органи державної влади, що діяли в імперії, поширювались і на Волинь. Лютнева революція 1917 р. проголосила повалення в Росії монархії. Як зазначає, О. Скороход, що «до Києва, як і до більшості міст колишньої Російської імперії, повідомлення про процеси, що передували зміні влади, доходили із запізненням. Передовсім це було спричинене великими снігопадами в лютому 1917 р., що утруднювали залізничне сполучення. Як відомо, першим повідомленням про революцію, яке дійшло до Києва, стала телеграма комісара шляхів сполучення О. Бублікова від 28 лютого, адресована керівництву Південно-Західної залізниці. Начальник Південно-Західної залізниці Е. Шуберський зробив запит у Петроград щодо справжності телеграми, звідки отримав підтвердження. 1 березня надійшла інша телеграма, що підтверджувала повідомлення про створення революційних органів влади в Петрограді» (Skorokhod, 2018, р.50). Відповідно, інформація про зміну влади в регіони надійшла значно пізніше, зокрема, на Волинь.

Адміністративними структурами Тимчасового уряду стали губернські та повітові комісари. Представницькі самоврядні органи створювались у формі губернських, повітових, волосних та сільських громадських комітетів. Розпочала роботу на Кременеччині повітова земська управа, головою якої обрано В'ячеслава Козіна, а членом – українського громадсько-політичного діяча, адвоката Бориса Козубського, який входив до Української революційної партії.

Центральна Рада, яка спочатку була як координаційний комітет, перетворилася на парламент країни. Українські з'їзди селян, робітників та солдатів відправили до неї своїх представників (Plokhii, 2018, p.271). Таким чином, у територія Волині була підконтрольна утвореній у березні 1917 р. Центральній Раді (Husar Struk, 1996, p.633), до складу якої входили представники Кременецького повіту: Борис Козубський (голова Кременецької міської думи у 1917–1919 рр., активний громадський діяч на Кременеччині у 20–30-ті роки), обраний в квітні 1917 р. на Українському національному Конгресі в Києві від Волині; Лука Галькер, Федір Рудий, обрані на Всеукраїнському селянському з'їзді, що проходив у червні в Києві, до Української Ради селянських депутатів, яка повністю увійшла до складу Центральної Ради (Krezub, 1993).

Процес національного відродження на Волині почався тільки з 1917 р. Уродженця Волині А. Візлова призначено губернським уповноваженим від Центральної Ради. Для ефективного самоврядування створено міську думу, її перше засідання відбулося 4 листопада 1917 р. (працювала до вступу у місто більшовиків у червні 1919 р.). На цьому засіданні головою Кременецької міської думи обрано Бориса Козубського. Під час зібрання присутніми засуджено більшовицький переворот; задекларовано підтримку Тимчасового уряду та Української Центральної Ради; створено Кременецький Комітет Громадянської безпеки, що особливо було важливим у неспокойні часи (Medvediev, 2014, p.73).

Розподіл місць у міській думі робився відповідно до етнічних переваг, хоча згодом склад значно поповнювався національними меншинами. Згідно статистики на 1910 рік у Кременецькому повіті проживало 227, 981 жителів, з них православних – 191, 130, римо-католиків – 14, 439, євреїв – 22, 210 та ін. (Pamiatnaia knyzhka, 1909, p. 14).

Проблемою для роботи міської думи була явка депутатів, які пропускали засідання. Голова міської думи Б. Козубський зумів організувати роботу думи так, щоб життя міста не цілком залежало від депутатів, які часто не з'являлися на засідання (Medvediev, 2014, p.73).

За часів головування Бориса Козубського міська дума вирішувала значну кількість питань та проблем. Зокрема, запроваджено 8 год. робочий день, встановлено нові податки, налагодилась виплата безробітним, обрано членів опікунської ради Кременецького комерційного училища, встановлено орендної плати за міську землю тощо (SATR, f.242, s.69, p.36).

Коли на Кременеччині постала проблема паперових купюр, то влада здійснила випуск паперових грошей номіналом 1, 3, 5 і 10 гривень у 1918 р. Зокрема, на купюрах стояв підпис голови повітової управи Б. Козубського (Cherniakhivskiy, 2001, p. 126). Ці гроші друкували в Кременецькій друкарні і вони були в обігу впродовж року (Kozubskiy, 2007, p.35).

Революційний рух поширювався серед селян у Кременецькому повіті, які становили основну масу населення краю. Невирішеність земельного питання спонукало їх до дій і протестів. Влітку 1917 р. у Кременці скликано Перший і Другий повітовий селянський з'їзди, на якому були присутні делегати від волостей, представники повітового комісара, делегати від Центральної Ради, політичних партій, української військової ради Кременецького гарнізону, а також представники Всеросійської Ради військових і селянських депутатів. У резолюції, яку прийняли з'їзди, висловлювалась підтримка Тимчасовому уряду та пропонувалось вирішення питання розподілу землі, не допущення самовільного її захоплення (SATR, f.246, o. 1, s.101, p.3, 6).

Вже восени 1917 р. у краї активізувалися більшовики. У Кременці знаходився штаб Південно-Західного фронту XI-го російської армії. Тут активно діяли більшовики М. Криленко – голова армійського комітету, Г. Чудновський. Вони 3–4

грудня 1917 р. у Кременці провели 3-й з'їзд представників військових частин XI-ї армії. Під час з'їзду більшовики критикували програмні засади Центральної Ради.

Після більшовицького збройного перевороту в Петрограді починається їх інтервенція на українські землі, їм допомагали збільшовизовані українці. У такій ситуації Центральна Рада УНР 22 січня 1918 р. проголосила Україну вільною самостійною державою. У трагічному бою під Крутами серед студентів і гімназистів, які самовіддано билися проти військ Муравйова, був студент Київського університету св. Володимира, виходець із с. Горинка Кременецького повіту М. Лизогуб. Він загинув у бою захищаючи незалежну Українську державу (Cherniakhivskiy, 1999, p.114).

Не маючи змоги самостійно протистояти більшовикам, Центральна Рада підписала Брестський договір з країнами Четвертого союзу, згідно якого за великі поставки сільськогосподарської продукції та стратегічної сировини Центральній Раді надавалася військова допомога у вигнанні більшовиків з території України. Тому 28 лютого 1918 р. Кременецький повіт окупували німецькі війська. Жителям краю знову випали нелегкі випробування. Окупанти забирали хліб, худобу, інші продукти харчування і вивозили до Німеччини.

На початку травня 1918 р. під захистом німецько-австрійських багнетів на Кременеччині утверджується влада гетьмана П. Скоропадського. Прийшовши до влади гетьман повернув частково дореволюційний устрій, вирішено відновити поділ України на губернії, повіти, волості. Відповідно до адміністративно-територіального устрою встановлювалася й структура органів влади. Законом «Про перейменування губернських і повітових комісарів і їх помічників» з 17 травня 1918 р. посадові особи перейменовувались в старост. В губерніях управління очолювали губернські старости: у Волинській – Д. Андро. (Halatyr, p. 42). Кременецьким повітовим старостою призначено полковника М. Шмідта, поміщика з с. Жуківці. Управляючі поміщицькими маєтками складали списки селян, які брали участь у націоналізації землі. У повіті прибуло близько 200 кінних гайдамаків, які розпочали розправу над селянами, накладали великі грошові відшкодування за завдані матеріальні збитки завдані поміщикам. Утихомирення краян тривало до 16 серпня 1918 р. Польські поміщики наполягали, щоб повернули їм їх земельні володіння (Halatyr, p. 43)

У період Гетьманату в Кременці відкрито Українську гімназію. Зокрема, у травні 1918 р. в м. Кременці на зборах жителів міста прийнято рішення про відкриття гімназії нового типу. На зборах були присутні Голова земської управи Б. Козубський, член земської управи по відділу народної освіти С. Коваль (SATR, f. 351, o.1, s. 2., p.4). Міністерство народної освіти УНР погодилось на відкриття в Кременці 1 жовтня 1918 р. державної української гімназії (SATR, f. 351, o.1, s. 16, p.2). На підставі прохання Кременецької «Просвіти» Міністерство дозволило присвоїти їй ім'я одного із активних діячів УНР, міністра освіти Івана Стешенка (SATR, f. 351, o.1, s. 2., p.38). Необхідно підкреслити, що відкриття гімназії стало неординарною подією у житті краю, адже у місті не було жодного середнього навчального закладу із рідною мовою навчання. У гімназії стало обов'язковим вивчення української мови та історії України (SATR, f. 351, o.1, s. 1, p.10). Отож, Скоропадський втілював давню мрію інтелігенції – запровадив українську мову в освіті (Plokhii, 2018, p.277). Зауважимо, що гетьманська влада певною мірою навела лад на Кременеччині.

Саме 11 листопада 1918 р. Німеччина та Австро-Угорщина капітулювали, завершилася Перша світова війна, в яких до того ж відбулися революції і постало питання про виведення їх військ з України. Гетьман втратив зовнішню військову опору. У Києві до влади приходять Директорія.

Вже 22 грудня 1918 р. на Волинь вступили війська Головного отамана С. Петлюри. Населення Кременця підтримало прихід армії Директорії. Сам Петлюра здобув популярність, тому що був головнокомандувач у той період, коли Українська

революція перейшла з парламентської до військової стадії (Plokhii, 2018, p.283). Частина гетьманських військ, замкнулась в приміщенні Кременецького ліцею, проте внаслідок бою, здалась повстанцям. Німці, які теж знаходились в місті участі в бою не брали (Saveliuk, 1934, p.50). На початку січня 1919 р. на Кременеччині були утворені волосні та повітова управи Директорії. За короткий час існування української влади в краї відбулися великі зрушення – розпочалася активна культурно-просвітницька та кооперативна робота та поділ землі. До речі, міська дума була перейменована на міську демократичну думу Кременця (Savchuk, 1996, p. 21).

Однак новоутворена Польська держава, озброєна за допомогою Антанти, кинула свої війська на загарбання етнічних українських земель Західної України. Поляки вже навесні 1919 р. захопили північну Волинь і стали наближатися до Кременця. В ряді сіл повіту було організовані бойові селянські загони. Вони утворили лінію оборони від с. Заложці до с. Будки протяжністю 40 км. Кілька місяців вони обороняли край від нового окупанта. Селяни мали достатню кількість зброї, набоїв, навіть гармати. Одним із керівників селянської самооборони був вчитель із с. Свинюхи на Кременеччині (нині с. Очеретне) Харабура (Saveliuk, 1934, p. 54).

У травні – червні на Кременеччину вступають підрозділи Червоної армії під командуванням В. Боженка. Тому вже 2 червня війська УНР змушені залишити Кременець. До міста вступили червоноармійці 5-го Таращанського полку під командуванням П. Кабула. Розпочинається радянська організація краю. Створюється повітовий ревком, який очолює колишній матрос В. Рикун. Міська більшовицька організація в основному складалася з євреїв (А. Мордиш, Г. Бровер, Д. Лізак), які допомагають у встановленні диктатури пролетаріату, та здійсненні репресій проти краян. Так, вже 30 червня 1919 р. чекісти заарештували у Кременці 9 офіцерів як заручників, серед них Кириловича, Ружинського, Оржановського, Поповича, Савицького, інших, вивезли до Дубна і там закатували (Cherniakhivskiy, 1999, p.116). У липні 1919 р. у Кременецькому повіті створено комбіді. Вони регулювали збирання врожаю, допомагали вилучати сільськогосподарську продукцію для потреб Червоної армії. Радянська влада проіснувала в краї недовго – лише два місяці. Проти більшовиків повстало населення, через їх грабунки і мордування бувших «буржуазних» старшин, їх вигнано з Кременця аж за Шумськ, а добровільно впущено до міста польські війська і вже з ними далі продовжено війну (Saveliuk, 1934, p.50).

На початку червня 1919 р. польські війська окупували Галичину і зупинилися на російсько-австрійському кордоні. Прикордонна Кременеччина жила напруженим життям. Польські військові підрозділи здійснювали провокації: обстрілювали прикордонні села з гармат і кулеметів, здійснювали рейди по території повіту.

У кінці серпня на початку вересня 1919 р. поляки розпочали новий наступ з метою захоплення західноукраїнських земель. На початку вересня вони контролювали Кременець. На території повіту спалахнула справжня партизанська війна. У ряді сіл поляки розпочали терор. Так у с. Людвіщі вони вчинили жорстоку розправу над селянами. Багатьох учасників визвольної боротьби окупанти арештували і відправили у концтабори. Серед них громадсько-політичного діяча краю Б. Козубського, вихідця з с. Попівці, селянського поета Ю. Виливчука та інших. Вони були запроторені до концтабору у Домб'є, неподалік Кракова (Kozubskiy, 2007, p. 78).

Тільки після поразки основних сил білогвардійців Юзеф Пілсудський відважився на рішучі дії. 21 квітня 1920 р. він підписав Варшавський договір з Симоном Петлюрою (Ogrodowska, 1999, p.109). Наприкінці квітня 1920 р. Польща розпочала новий наступ на Україну. Поряд з польськими військами у поході взяло участь 15 тис. українських вояків під командуванням С. Петлюри. Згідно домовленості між Ю. Пілсудським і С. Петлюрою сім повітів Волині, в тому числі і Кременецький, переходили під управління уряду Польщі. Директорія на чолі із С. Петлюрою осіла у Вінниці, але реальної сили протистояти Червоним військам не мала.

Наприкінці червня 1920 р. більшовицька перша кінна армія М. Будьонного, дивізія Й. Якіра та бригада Г. Котовського розпочали контрнаступ на польські позиції на Західному фронті. Запеклі бої зав'язалися на підступах до Кременця, зокрема під с. Горинка та поблизу Божої гори в районі с. Великі Бережці. 21 липня 1920 р. у Кременець вступили червоні війська. 26 липня кременецьким повітовим комісаром призначено Ковальчука. У серпні 1920 р. в Кременці відбувся повітовий з'їзд селян. На ньому проголошено встановлення в повіті радянської влади. У краї відновлено повітовий ревком, а також відновили роботу волосні та сільські ревкоми (Cherniakhivskyi, 1999, p.117). Власне, невирішеність земельного питання спонукало селян піддержати більшовиків, такі симпатії спостерігалась в краї до 1930-х рр., коли в СРСР розгорнулася примусова колективізація, репресії, Голодомор, тоді ця підтримка поступово зникала.

З середини вересня 1920 р. по повіту прокотилася вістка, що Червона армія відступає. Так, за допомогою зброї, отриманої від Антанти польські підрозділи зупинили радянський наступ на околиці Варшави. Червона армія хаотично відступала. В Україні під контролем поляків знову опинилася Волинь (Plokhii, 2018, p.289). Власне, 17 вересня 1920 р. відбулося останнє засідання кременецького повітового ревкому. 10 жовтня розвідка донесла, що із Збаража на Кременеччину просувається колона польських військ. 12 жовтня 1920 р. поляки зайняли Кременець (Medvediev, 2014, p.98).

Польсько-радянська війна 1920 р. завершилась укладанням Ризького мирного договору 1921 р., яким фактично ліквідовано наслідки Варшавського договору. Як це вже неодноразово траплялося у багатомілітній історії України, її землі знову були розділені за бажаннями сусідніх держав без участі народу.

За Ризьким миром 1921 р., Волинь була штучно поділена: східна частина її території відійшла до УСРР, а західна була включена до складу Польської Республіки як її інтегральна частина. На теренах Західної Волині створено Волинське воєводство з центром у Луцьку. Польська влада щодо національних меншин, зокрема, українців, здійснювала політику асиміляції та дискримінації. Як протидія такій політиці влади розгорнулася активна громадсько-політична діяльність українців, емігрантів з Наддніпрянської України, які зупинились на Кременеччині, після поразки Української революції.

Висновки. Отже, широкий спектр досліджень з подій Української революції 1917–1921 рр. мало охоплює історію невеликих містечок. Проте для детального вивчення періоду революції необхідно знати її регіональні виміри. Ситуація в краї в період Української демократичної революції, військових дій та нестабільності була складною. Проаналізований етнічний склад населення Кременеччини свідчить про впливи в краї мали українці, євреї та поляки. Важливо, що активізувалися українці, як інтелігенція, так і селянство у відстоюванні своїх інтересів під час Української революції. Становлення місцевих органів влади та їх роль у налагодженні соціально-економічного, культурно-освітнього життя Кременеччини відбувалося в складних умовах. Підкреслимо, що відкриття української гімназії та започаткування діяльності «Просвіти» в період революційних змін, в майбутньому дозволило зберегти ці інституції, які пропагували національні ідеї в період перебування українського народу під владою Польщі. Важливим є те, що відбувся приплив емігрантів з Наддніпрянщини, після поразки Української революції, і це значно пожвавило національне життя на Кременеччині. Відмітимо й те, що в боротьбі за українську державність певна кількість місцевих жителів займала вичікувальну позицію.

Висловлюю щире подяку за надані матеріали для дослідження директору Кременецького краєзнавчого музею Андрію Левчуку.

Бібліографія

Галатир, В. (2015). Корупція та хабарництво під час становлення повітових державних адміністрацій на Правобережжі в добу гетьманату П. Скоропадського. *Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917–1920 рр.: матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський*. Retrieved from <http://history.kpnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/2/2015/01/%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA1.pdf>

Дем'янюк, О. (2014). Західна Волинь і Холмщина: боротьба за державну належність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 809. Держава та армія. С. 47–52.

Дем'янюк, О. (2018) Волинь в Українській революції: доба Української Центральної ради: монографія. Луцьк. 232 с.

Медведєв, С. & Савчук, В. (2014) На зламі епох. Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. Випуск 1. Кременець. С. 63–107.

Козубський, О. (2007). Від Львова до тайги. Про рід Козубських. Снятин. 286 с.

Комарницький, О. (n. d). Містечка Південної Волині в контексті Української революції 1917–1920 рр. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Slavuta/Revolution1917.html>

Крезуб, А. (1993). Напад більшовиків на Крем'янець в травні 1919 р. Спогад з «Історичного календаря Червоної Калини» за 1930 р. *Діалог*. 23 січня.

Ogrodowska, V. & Piskorz-Branekowa, E. (1999). *Kalendarz Polski. Historia i obyczaje*. Warszawa. 311 с.

Памятная книжка Волинской губернии, (1909). Житомирь.

Плохій, С. (2018) Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Друге видання. Харків. 494 с.

Савелюк, Й. (1934). Історія Крем'янця. Перший зошит. Крем'янець. 70 с.

Савчук, Б. (1996). Волинська «Просвіта». Рівне: «Ліста». 154 с.

Skakalska, I., Semenets-Orlova, I. (2019). The ukrainian elite of Western Volhynia (1921–1939): sources of the research problem. *Shidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk* [East European Historical Bulletin]. 10, 2019. S. 141–149. doi: 10.24919/2519-058X.10.159181.

Скоруход, О. (2018). Лютнева революція 1917 року на периферії: поведінка киян у дні повалення монархії. *Наукові записки НАУКМА. Історичні науки. Том 1*. Retrieved from <http://nrph.ukma.edu.ua/article/view/152045>. doi: <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2018.50-55>

Черняхівський, Г. (1999) Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець. 318 с.

Черняхівський, Г. (2001). Портрети пером. Кременець. 260 с.

Husar Struk, D. (1996) Volhynia. *Encyclopedia of Ukraine*. Volume V. С. 633.

Шейко, В. М. (2019). Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 рр.: історіографія за окремими сферами культури. *Вісник Харківської академії культури. Збірник наукових праць. Вип. 54*. URL: <http://v-khsac.in.ua/article/view/165756> doi: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.054.14>

Державний архів Тернопільської області.

References

Halatyr, V. (2015). Koruptsiia ta khabarnytstvo pid chas stanovlennia povitovykh derzhavnykh administratsii na Pravoberezhzhi v dobu hetmanatu P. Skoropadskoho. [Corruption and bribery during the formation of county state administrations on the Right Bank on the day of the Hetmanate P. Skoropadsky]. *Formuvannia ta diialnist mistsevykh derzhavnykh administratsii ta samovriaduvannia v period Ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr.: materialy kruhloho stolu, m. Kamianets-Podilskyi*. URL: <http://history.kpnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/2/2015/01/%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA1.pdf> [in Ukrainian].

Demianiuk, O. (2014). Zakhidna Volyn i Kholmshchyna: borotba za derzhavnu nalezhnist [Western Volhynia and Kholmshchyna: the struggle for state affiliation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. № 809. *Derzhava ta armii*. Pp. 47–52. [in Ukrainian].

Demianiuk, O. (2018). *Volyn v Ukrainii revoliutsii: doba Ukrainskoi Tsentralnoi rady: monohrafiia*. [Volyn in the Ukrainian Revolution: the day of the Ukrainian Central Council: a monograph]. Lutsk. 232 s. [in Ukrainian].

Medvediev, S., & Savchuk, V. (2014). Na zlami epokh. Kraieznavchi narysy z istorii Kremenechchyny [At the turn of the epoch. Local history essays on the history of Kremenechchyna]. Vypusk 1. Kremenechchyna. Pp. 63–107. [in Ukrainian].

Krezub, A. (1993). Napad bilshovykiv na Kremianets v travni 1919 r. Spohad z «Istorychnoho kalendaria Chervonoj Kalyny» za 1930r. [The attack of the Bolsheviks on Kremianets in May 1919. Memoirs from the «Historical calendar of the Red Kalina» for 1930]. *Dialoh*. 23 sichnia. [in Ukrainian].

Kozubskyi, O. (2007). *Vid Lvova do taihy. Pro rid Kozubskykh. [From Lviv to the taiga. About the genus Kozubsky]*. Sniatyn. 286 p. [in Ukrainian].

Komarnytskyi, O. (n. d). Mistechka Pivdennoi Volyni v konteksti Ukrainkoj revoliutsii 1917–1920 rr. [The town of South Volhynia in the context of the Ukrainian Revolution of 1917–1920] URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Slavuta/Revolution1917.html> [in Ukrainian].

Ogrodowska, V. & Piskorz-Branekowa E. (1999). *Kalendarz Polski. Historia i obyczaje*. Warszawa. 311 p. [in Polish].

Pamiatnaia knyzhka Volynskoi hubernyy (1909). [Memorial book of Volyn province]. Zhytomir. [in Russian].

Plokhii, S. (2018). *Brama Yevropy. Istoriiia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti. [The Gate of Europe. History of Ukraine from Scythian wars to independence]*. Druhe vydannia. Kharkiv. 494 p. [in Ukrainian].

Saveliuk, Y. (1934). *Istoriiia Kremiansia. [History of Kremianets]*. Pershyi zoshyt. Kremianets. 70 s. [in Ukrainian].

Savchuk, B. (1996). *Volynska «Prosvita»*. [Volyn «Prosvita»]. Rivne: «Lista». 154 p. [in Ukrainian].

Skakalska, I., Semenets-Orlova, I. (2019). The ukrainian elite of Western Volhynia (1921–1939): sources of the research problem. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 10, 2019. Pp. 141–149. doi: 10.24919/2519-058X.10.159181. [in English].

Skorokhod, O. (2018). Liutneva revoliutsiia 1917 roku na peryferii: povedinka kyian u dni povalennia monarkhii [February Revolution of 1917 on the periphery: Kyiv's behavior in the days of the overthrow of the monarchy]. *Naukovi zapysky NAUKMA. Istorychni nauky*. Tom 1. URL: <http://nrph.ukma.edu.ua/article/view/152045>. doi: <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2018.50-55> [in Ukrainian].

Cherniakhivskyi, H. (1999). *Kremenechchyna vid davnyiny do suchasnosti. [Kremenechchyna from ancient times to the present]*. Kremenechchyna. 318 s. [in Ukrainian].

Cherniakhivskyi, H. (2001). *Portrety perom. [Portraits by pen]*. Kremenechchyna. 260 p. [in Ukrainian].

Husar Struk, D. (1996). *Volhynia. Encyclopedia of Ukraine*. Volume V. P. 633. [in English].

Sheiko, V. M. (2019). Intelihentsiia i vlada v chasy Ukrainkoj revoliutsii 1917–1921 rr.: istoriografiiia za okremymy sferamy kultury. [Intellectuals and authorities during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: Historiography in certain spheres of culture]. *Visnyk Kharkivskoi akademii kultury. Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 54. URL: <http://v-khsac.in.ua/article/view/165756>. doi: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.054.14> [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [SATR – State Archives of Ternopil Region]